

בני ישראל

על פרשת השבוע

**תכלית הליכת בני ישראל במדבר ארבעים שנה היה,
כדי להרגילם לידי אמונה ובטחון בהשי"ת**

‘ויענך וירעיבך’, וכן נאמר עוד לאחר מכן, ‘ה’ אלקיך מייסרך’.

**התענוג והמנוחה התמידי שהיה
לבני ישראל בהליכתם במדבר**

ויש להבין מה היה העינוי והרעבון והיסורים בלכתם במדבר ארבעים שנה, הרי בפסוקים אלו גופא מפורש גם כן גודל הטובות והתענוגים והמנוחה שהיה להם במדבר במשך כל השנים, שלא היה להם כלל שום דאגות וטירדות בענין הפרנסה, שהרי ‘ויאכילך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך’ במשך כל הארבעים שנה, ואם כן מהו מה שנאמר ממש לפני זה, ‘ויענך וירעיבך’, מה היה העינוי והרעבון בזה, הרי תמיד בכל בוקר ובוקר ירד להם המן מן השמים, היש לך תענוג ומנוחה גדול יותר מזה, ואיך מגיע כאן כלל ענין עינוי ורעבון.

**ההליכה במדבר ארבעים שנה
היה בבחינת עינוי ורעבון
ויסורים לבני ישראל**

בפרשתן כתיב (דברים ח, ב-ה): ‘וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה’ אלקיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך התשמר מצותיו אם לא. ויענך וירעיבך ויאכילך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה’ יחיה האדם. שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה. וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה’ אלקיך מייסרך’.

הנה מבואר כאן כמה פעמים בפסוקים, שכביכול הקב"ה עינה את בני ישראל במה שהוליכם במדבר במשך ארבעים שנה, וכל זה היה על מנת לנסותם, וכלשון הפסוק ‘למען ענותך לנסותך’, וכן נאמר לאחר מכן

שתי הדאגות האלו במשך ארבעים שנה רצופים, כי בכל יום ירד המן עבור האדם ואשתו ועבור כל בניו ובנותיו, וכך היה לו מיד 'לחם לאכול'. ובמשך ארבעים שנה רצופים הלכו כולם אותם בגדים, ולא היה להם אף פעם שום דאגה וטירדה בענין 'בגד ללבוש', כי תמיד כמו שהיו גדלים, כך היה גדל לבושן עמהם. היש לך עונג ושלווה החיים יותר מזה, ואם כן מהו 'למען ענותך לנסותך', 'ויענך וירעיבך'.

בני ישראל לא הרגישו כמעט בנסיעתם במדבר

והדבר היחיד שהיה להם קשה במדבר במשך הארבעים שנה, הוא לכאורה ענין הנסיעות ממקום למקום בכל תקופה ותקופה, כמו שנאמר בפרשת בהעלותך (במדבר ט, יח-כג), 'על פי ה' יסעו בני ישראל ועל פי ה' יחנו וגו', ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים ושמרו בני ישראל את משמרת ה' ולא יסעו וגו', ויש אשר יהיה הענן מערב עד בקר ונעלה הענן בבקר ונסעו או יומם ולילה ונעלה הענן ונסעו וגו', על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה'.

וזה היה לכאורה ענין העינוי והיסורים במשך הארבעים שנה במדבר, מה שלא היו כל הזמן במנוחה באותו מקום, רק תמיד נסעו וחנו, נסעו וחנו. לפעמים

ועוד מבואר בהמשך הפסוקים, 'שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה', ופירש"י, 'שמלתך לא בלתה' - ענני כבוד היו שפים בכסותם ומגהצים אותם כמין כלים מגוהצים, ואף קטניהם, כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם, כלבוש הזה של חומט שגדל עמו. לא בצקה - לא נפחה כבצק, כדרך הולכי יחף שרגליהם נפוחות.

ומבואר בזה, שבני ישראל הלכו במדבר במשך ארבעים שנה רצופים, אותם בגדים ממש, ואף לא היו צריכים לעסוק בכיבוס וגיהוץ הבגדים, כי ענני הכבוד היו מכבסים ומגהצים הבגדים. ונמצא שלא היה להם כלל שום טירדות ודאגות בענין קניית מלבושים, היש לך תענוג ומנוחה יותר מזה.

'ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש'

הרי מצינו שיעקב אבינו התפלל ואמר (בראשית כח, כ), 'ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש', כי אלו הם שתי הדאגות הרודפים אחר האדם תמידים כסדרם עד מאה ועשרים שנה, שיהיה לו בכל יום לחם לאכול ועבורו ועבור כל משפחתו, ושיהיה לו תמיד בגדים ראויים ללבוש עבורו ועבור כל משפחתו.

והנה כאן במדבר לא היה להם כלל

או שהם חונים, רק על ידי הענן, שאם הענן חונה על המשכן, סימן שהם חונים כעת, ואם נעלה הענן, סימן שהם נוסעים.

ולפי כל זה הדרה קושיא לדוכתה, אם כן מה היה העינוי והיסורים של בני ישראל במדבר במשך הארבעים שנה, הרי גם ענין הנסיעות והחניות כמעט ולא הרגישו בזה כלל, וכל שכן ענין המלבושים והפרנסה והמזונות שהיה להם בריוח גדול, ללא שום טירדה ודאגה. ואם כן מה היה היסורים והעינוי והרעבון של בני ישראל באותם הארבעים שנה שהיו במדבר.

ההולך בגלות עיניו ווליבו תמיד לשמים

רק הביאור בכל זה הוא, דהנה עצם הדבר מה שלא היו בני ישראל במשך השנים הרבות האלו בארץ ובעיר מושב, רק היו נמצאים כל הזמן ב'גלות' במדבר, זה גופא היה העינוי והרעבון והיסורים של בני ישראל במשך הארבעים שנה. דהנה כל מי שנמצא ב'גלות' ובפרט במדבר שאינו מקום ישוב, מוכרח לקיים מאליו בהידור רב בחינת "השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך" (תהלים נה, כג).

כי מי שנמצא במדבר יודע שאין לו שום דרך ואופן על פי הטבע, להשיג בעצמו אוכל ומזונות. שהרי נמצאים

היו במקום אחד רק מעת לעת אחד ומיד למחרת נסעו, ולפעמים היו במקום אחד רק במשך לילה אחת ומיד בבוקר כבר נסעו. ועל ענין זה נאמר לכאורה, 'וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מייסרך'.

אמנם גם על זה קשה, שהרי מבואר במדרש (תנחומא במדבר, ב), שכלל ישראל הרגישו בנסיעתם במדבר ארבעים שנה, כאילו הם נמצאים בפלטרין, כדרך שהמלכים מסובין רבוצין על מטותיהן. ונמצא שהרגישו בהליכתם במדבר כעין מה שמרגישים היום כשנוסעים על הרכבת, שיושבים בשלוה כאילו נמצאים בבית, ובסוף מגיעים למחוז חפצנו. כך כלל ישראל הרגישו שהם נמצאים בפלטרין על מטותיהן, ובסוף הגיעו למקום חדש וחנו שם.

וכן מבואר בפנים יפות בפרשת ויחי (בראשית מט, יז) ובפרשת בהעלותך (במדבר ט, יז), שלא היה שייך שכלל ישראל ירגישו חולשא דאורחא במדבר, מאחר שהיו נישאים מאליהם על ידי העננים, כמו שנאמר (שמות יט, ד) 'ואשא אתכם על כנפי נשרים', וזהו מה שמבואר בפרשתן, שלא היה רגלם בצקה כל ארבעים שנה. והיו מרגישים כאילו הם נמצאים כל הזמן בבית המדרש ולומדים תורה מפי משה, עד כדי כך, שלא היה להם שום סימן לדעת ולהבחין אם הם נוסעים כעת

הצטרכויותיו, ויודע היטב שאין לו על מי לסמוך מלבד על אבינו שבשמים, שרק הוא לבדו הוא הזן ומפרנס מביצי כינים ועד קרני ראמים, ובוטח תמיד בהשי"ת שיזמין גם לו כל מה שצריך. וזהו המעלה הנפלאה של ההולכים בגלות, שבכל שעה ובכל רגע, הוא מתחזק מאליו בבטחונו ובאמונתו במי שאמר והיה העולם ויצר את האדם בצלמו ובדמות תבניתו, שלא ישכחהו ואל יטשהו לנצח, וימציא לו מזון ופרנסה.

טעם הליכת הצדיקים בגלות

ויתכן לומר שענין זה היה אחד מן הכוונות של הצדיקים במה שיצאו ל'גלות', כפי שנודע על מרן הגאון מוילנא זי"ע שהלך בגלות, וביותר ידוע כן על האחים הקדושים הרה"ק הרבי ר' אלימלך מליזענסק והרה"ק הרבי ר' זושא זי"ע, שבמשך הרבה שנים הלכו בגלות ושוטטו מכפר אחד למשנהו, ומעיירה אחת לחברתה, עד שאמרו כי לא נתנו מנוחה לעצמם כלל, והקפידו מאד שבמקום שלנו שם לילה אחת, לא לנו שם למחרתו בשום אופן. וכיוצא בזה היו עוד הרבה צדיקים שהלכו בגלות.

והגם שאין לנו שום השגות בצדיקים ובדרכיהם הקדושים, אך יש מקום לומר שהם נהגו כן מחמת גודל רצונם

במדבר ציה ושממה, אין שם שום אילנות או שדות או מים, אי אפשר להשיג בדרך הטבע אפילו טיפה אחת מים ואפילו גרעין אחד של חיטה וכדומה. אין הכי נמי, היום בבוקר ירד להם מן והיה להם מזון בשפע עבור כל בני המשפחה, אך עדיין היו דואגים וחושבים, מי יאמר שגם ליום מחר נזכה לנס זה של ירידת מן רוחני מן השמים. אולי חלילה בעוונותינו ייפסק מחר השפע הניסי הזה, ואז חלילה יהיו כולם גוועים ברעב ובצמא, שהרי אין שום דרך ומוצא בדרך הטבע איך להשיג בבת אחת אוכל ומזון ושתייה עבור שישים רבוא אנשים.

ועל זה הדרך הוא אצל כל ההולכים ב'גלות', שאין להם שום ברירה אחרת אלא לבטוח לגמרי אך ורק על השי"ת לבדו. כי אפילו אם כעת יש לו בידו איזה דבר מאכל, לעולם לא יוכל לדעת האם בערבו של יום או למחר בבוקר גם כן יהיה לו מיני מזון להשיב את נפשו. וגם אינו יודע כלל האם לעת ערב יהיה לו כר וכסת להניח בהם את ראשו, או שמא לא תהיה לו ברירה אחרת אלא ללון תחת כיפת השמים. ועוד כהנה וכהנה בשאר כל ההצטרכויות, שלעולם אינו יודע אם יהיה לו ואם לאו.

ונמצא אם כן, שענינו וליבו של האיש ההולך בגלות נשואות תמיד אל השמים בתפילה ובקשה שיזמין לו הקב"ה את

ותשוקתם לקבוע ולחזק בנפשותיהם מידת האמונה והבטחון בשלימות גמור, וזה אי אפשר להשיג כי אם בגלות, אשר שם אי אפשר לסמוך ולבטוח על שום בן אנוש, ועל שום דבר שבדרך הטבע, וממילא מתרגלים מאליהם להאמין ולבטוח אך ורק בהשי"ת לבדו, שהוא ימציא להם כל צרכם וכל מחסוריהם.

ולכן הקפידו הצדיקים, שאפילו כאשר הגיעו למקום אשר בו סיפקו להם התושבים במידת מה את צרכיהם בריווח, בכל זאת לא נשארו ללון שם לכל הפחות עוד לילה אחת במנוחה ושלווה. כי אדרבה, זה גופא היה כל מטרתם ביציאתם לגלות, שלא ישימו מבטחם על שום בן אנוש, ולא רצו בשום אופן לבטוח חלילה על המזון ועל הלחם והלינה שניתן להם בריווח באותו מקום, אלא בדווקא המשיכו בדרכם מיד למחרת בבוקר, כדי שיהיו מוכרחים להתרגל, לישא את עיניהם בלתי לה' לבדו באמונה ובטחון גמור, שהוא לבדו יספק להם את צרכיהם גם במקום אחר ובלתי נודע.

**טרם שנכנסו בני ישראל לארץ
התעכבו במדבר ארבעים שנה כדי
לחזק את מידת הבטחון**

וזה גופא היה גם כן אחד הסיבות מה שעייב השי"ת את בני ישראל במדבר במשך ארבעים שנה רצופות. דהנה בני

ישראל יצאו עתה מארץ מצרים מבית עבדים, והיו עתידים להיכנס אל הארץ אשר הבטיח השי"ת לאבותינו עוד מימי קדם.

והנה ברגע שיכנסו לארץ חמדה טובה ורחבה, ארץ זבת חלב ודבש, ולכל אחד מישראל יהיה בית ונחלה, ולא יחסר לו כלום, כמו שמבואר בפרשתן בהמשך הפסוקים (דברים ח, ז-ט): **'כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינת ותהומות יוצאים בבקעה ובהר, ארץ חיטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש, ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת'.**

אם כן יש סכנה עצומה שמתוך כך יבואו לידי שכחה ח"ו מהשי"ת, שישכחו מי הוא זה ואיזהו אשר זן ומפרנס אותם בטובו הגדול. ותחת שיבטחו בהשי"ת היושב בכל יום ומפרנס את כל העולם כולו למגדול ועד קטן (ע"ז ג), ישימו את מבטחם ובטחונם בשדותיהם ובכרמיהם בחשבם שזהו מקור פרנסתם. וכמו שמבואר להדיא חשש זה בהמשך הפסוקים בפרשתן (דברים ח, יב-יד): **'פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת, ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה, ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים'.**

ישראל, אין זה בא בכוחם ובעוצם ידם חלילה, רק השי"ת לבדו הוא הנותן להם הכל.

וזהו מה שנאמר בהמשך הפסוקים בפרשתן (דברים ח, טו-יח): **'המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש, המאכילך מן המדבר אשר לא ידעון אבותיך למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך. ואמרת בלבבך כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, וזכרת את ה' אלקיך כי הוא הנותן לך כוח לעשות חיל'.**

פירוש, בכל פעם שתגיע לכם נסיון כזה לאחר שתיכנסו לארץ ישראל, לבוא ולחשוב שכל הבתים הטובים שבנית ואתה יושב בהם, והבקר והצאן הרב שיש לך, וריבוי הכסף והזהב שיש באוצרך, כל זה בא לך חלילה בכוחך ועוצם ידך. יהיה עצתכם לעת כזאת, להיזכר בהארבעים שנה שהייתם במדבר, שלמרות שהלכתם במדבר גדול ונורא, שהוא ריק ושממה כפשוטו, מזון ומים אין בו אבל נחשים שרפים ועקרבים יש בו, ולא היה לך שם שום מוצא ומבוא מהלך ואמצעי איך להשיג בכוחך ועוצם ידך טיפת מים ומזון.

בכל זאת לא היה לכם חסר שום דבר במשך כל הארבעים שנה שהייתם

ולכן לפני כניסתם לארץ ישראל היו נצרכים להכנה דרבה, לקבוע ולחקוק בנפשותם את האמונה והבטחון בהשי"ת במשך ארבעים שנה, עד שה'הרגל נעשה טבע, ויתרגלו מאד מאליהם לשום כל מבטחם אך ורק בהשי"ת לבדו. ואז יהיו מוכנים להיכנס לארץ ישראל, ולהמשיך כפי הרגלם לשום כל מבטחם וביטחונם אך ורק בהשי"ת לבדו, אפילו עתה כשהם עסוקים כבר בעצמם במלאכת השדות, ובקיבוץ הרבה כסף וזהב.

בכל עת שיהיה להם נסיונות בארץ ישראל לחשוב חלילה 'כוחי ועוצם ידי', ייזכרו במה שהקב"ה הספיק לכם כל צרכיהם במדבר ארבעים שנה, וכך יינצלו מכל הנסיונות

כי תמיד יהיו נזכרים מה היה רק לפני שנים אחדות, כשהיינו במדבר שממה, ולא היה לנו שום אמצעי איך להשיג לעצמינו מזון ופרנסה בדרך הטבע, ובכל זאת לא היה חסר לנו מאומה, רק היה לנו בשפע בכל יום ויום מזון ופרנסה בריווח לכל בני המשפחה. ואם כן הרי הדבר מוכרח שלא אנו במעשה ידינו משיגים לעצמינו את המזון והפרנסה והכסף והזהב, רק השי"ת לבדו הוא הזן ומפרנס אותנו תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה. ומזה ילמדו לדעת שגם השפע שיש להם עתה בארץ

במדבר, וכמו שנאמר (דברים ב, ז) **"כי ה' אלקיך ברכך בכל מעשה ידיך ידע לכתך את המדבר הגדול הזה - זה ארבעים שנה ה' אלקיך עמך לא חסרת דבר"**, והשי"ת הזמין לכם בדרך נס, מן ומזון רוחני מן השמים, והוציא לך מים בדרך נס מצור החלמיש.

וכל זה עשה הקב"ה, 'למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך', כדי שב'אחריתך' כשתיכנס לארץ ישראל, ויתגברו אצלך אז הנסיונות עד מאד לחשוב שאתה משיג כל השפע הרב בכסף וזהב וצאן ובקר חלילה בכוחך ועוצם ידך, תוכל להינצל מיד מכל הנסיונות האלו על ידי שתיזכר שאותו שפע רב של מזון ופרנסה בריווח עבור כל בני המשפחה היה לך גם בהיותך במדבר שממה במשך ארבעים שנה, ומוכרח מזה שאין לך שום כוח ושום עוצם יד, 'וזכרת את ה' אלקיך כי הוא הנותן לך כוח לעשות חיל'.

הטעם שהיה אסור להותיר מן המן ליום המחרת

וזהו מה שנאמר בפרשת בשלח (שמות טז, ד), **"הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו"**, והיה משה רבינו מזהיר אותם לבל יהינו להותיר מיום אחד למשנהו, כדכתיב (שם טז, יט) **"ויאמר משה אליהם איש אל יותר ממנו עד בוקר"**.

כי הרי זה גופא היה תכלית ירידת המן במדבר במשך ארבעים שנה, כדי שבני ישראל יתרגלו, שלא לסמוך ולבטוח כלל על כוחו ועוצם ידו, ועל מה ש"דאג" מראש לעצמו, להשאיר לו מזון בצד למחר, רק יתרגלו לסמוך ולבטוח לגמרי אך ורק בהשי"ת לבדו. ולכן היה אסור בתכלית האיסור להשאיר אפילו פירור אחד מן המן למחר, כדי שבלילה כשילכו לישן, ידעו בבירור: **"אכן כן, אין לנו לחם ומזון למחר כלל וכלל!"** וכך בעל כרחם יהיו מוכרחים לסמוך ולבטוח אך ורק על הקב"ה לבדו, שימציא ויתן להם מזון ופרנסה גם מחר, עבורם ועבור כל אנשי ביתם.

וכפי שכתבו שם מפרשי התורה: **"ולכן הזהירם משה רבינו עליו השלום - 'איש אל יותר ממנו עד בוקר'."** וציווה זה, לפי שהיותו נשאר עד בוקר היה מורה מיעוט אמונה, שלא יתנהו לו השם יתברך למחרתו. מכאן היה רבי אליעזר המודעי אומר, כל מי שיש לו מה שיאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה (מכילתא פרשת ויסע פרשה ב וכיו"ב בסוטה מח). כי כשאחד דואג 'מה אוכל למחר', מראה בעצמו שאין בטחונו אלא במה שרואה תחת ידו, וחלילה אין בטחונו בהשי"ת. ועל כן הוא מקטני אמנה, כי יש לו לתלות בטחונו בבעל הרחמים, שבראו

שלם בתכלית השלימות, והאמינו בשלימות שגם שם במדבר בארץ ציה ושממה, לא תקצר ידו חלילה מהושיע, ואותו בורא כל עולמים שמכלכל אותם בארץ נושבת, יכול לפרנסם גם במדבר ישימון.

וכמו שכתב רבינו בחיי (שמות יג, יז) בזה הלשון: "ודע כי כל עניני ישראל ומקריהם במדבר, הכל היה נסיון גמור, כדי שיגדלו נפשם השכלית במדרגות הבטחון שהוא שורש האמונה".

ואכן כל בני ישראל עמדו חזק בנסיון, ואכלו את כל המן בו ביום, מבלי להשאיר אפילו פירור מזון ולחם למחרת, וכך הלכו לישון כשביתם ריק מכל וכל - מתוך בטחון ואמונה גדולה

ויתן לו פרנסתו" (לשון האברבנאל שמות טז, טז-לו - וממש בדומה לזה מבואר ברבינו בחיי ועוד)^א.

'לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה'

ואכן, על האמונה הזאת ועל הבטחון המופלא שהיה לבני ישראל באותם הימים, משבח ירמיה הנביא את בני ישראל ומקלסם בעוז ובתעצומות, ואומר להם (ב, ב): "כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה". ומכאן אנו לומדים שאכן זכו בני ישראל להשיג מעלות רמות ונשגבות של אמונה ובטחון בהשי"ת בהיותם במדבר במשך ארבעים שנה, שהלכו אחרי ה' בבטחון

א. ועיין עוד בספה"ק 'באר מים חיים' (פרשת קרח) וכך לשון קדשו: 'ונודע אומרם ז"ל (סוטה מח): כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה וכו'. כי ה' הנותן לחם לכל בשר דבר יום ביומו ואינו מצטרך להכין לחם מיום אחד לחבירו. שעל כן בצאת ישראל ממצרים והיתה יהודה לקדשו לנחלה לו והתחיל לספוק להם מזון במן שהוריד להם, היתה הצווי מפורשת מאתו יתברך ונאמר (שמות טז, טז) 'זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו איש לפי אכלו עומר לגלגולת וגו'. שלא יאמר אדם, לפי שעתה מצוי הוא, אלקט הרבה פן לא יהיה למחרתו. לא כן, כי ה' שמזמין היום יזמין למחר ולא ייעף ולא ייגע, ולא תלקטו כי אם על יום אחד לא יותר. ואף על פי כן 'וילקטו המרבה והממעט'. שאחד הרבה בלקיטתו לחסרון אמונתו בה' פן יחסר לו מאכל לפיהו. אבל 'וימודו בעומר ולא העדיף המרבה והממעט לא החסיר'.

וזה מוסר לדורות... והכל להראות כי לא ישתדל בפרנסתו יומם ולילה, כי תורה מה תהא עליה. כי אם יתחיל בדבר מה, והשאר לעבודה לתורה ולתפילה. ואחר כך צוה ה' איש אל יותר ממנו עד בוקר. שלא יאמר האדם כיון שכבר יש לי פרנסת יום זה במעט ההשתדלות אותיר ממנו למחר אולי לא יהיה לי כי מראה בזה חסרון אמונתו בה' שח"ו אין הקב"ה משגיח על כל בריה מבריותיו להכין להם מזון בשעתם במעט השתדלות בבני אדם. לכן אל יותירו ממנו להראות שאין יום אחד מכין לחבירו, וגבולות גבל הקב"ה בעולמו והבדיל כל יום בפני עצמו. ובכל יום שפע אחרת ומזון אחר, ולא תצר צרת מחר. ואנשים מחוסרי אמנה שלא האמינו לדברו וירגנו באהליהם להותיר למחר, וירם תולעים ויבאש. להראות בחוש לבני אדם כי הקב"ה הוא הממציא מזון בכל יום ביומו ואין יום אחד מכין לחבירו. בכדי שלא יעמול האדם יומם ולילה בעסקי גופו, ומיד כשיהיה לו על פרנסת יום זה ילך לבית המדרש לעסוק בתורה כי זה כל האדם. עכלה"ק.

בהשי"ת שיספיק להם גם מחר, מזון ולחם עבורם ועבור כל בני משפחתם.

‘ויקצוף עליהם משה’

ורק שני רשעים היו, דתן ואבירם, שלא בטחו ולא האמינו בהשי"ת ובמשה עבדו, והותירו מן מיום אחד למשנהו. אמנם למעשה לא היה להם שום תועלת מזה, כי כל המן שהם השאירו התליע והבאיש, כמו שנאמר (שמות טז, כ), **“ולא שמעו אל משה ויותירו אנשים ממנו עד בוקר וירום תולעים ויבאש ויקצוף עליהם משה”**.^ב

וידוע הקושיא, על מה יצא הקצף של משה רבינו על דתן ואבירם, הרי בסופו של דבר כל המן שהם הותירו, התליע לגמרי עד שלא יכלו הרשעים ליהנות כלל מפירות העבירה, ואם כן מה היה לו לקצוף עליהם כל כך. הרי לכאורה אדרבה, דייקא על ידם נעשה קידוש שם שמים גדול ברבים, כאשר ראו כל ישראל עין בעין, שאין שום תועלת כלל בהותרת מן למחר, מאחר שהכל מתליע ומבאיש. ומעתה והלאה יגיע לכל ישראל יותר בניקל

לקיים מצוה זו שלא להשאיר מן למחר, למרות שעי"ז הם נצרכים ללכת לישון כאשר ביתם ריקן מכל וכל.

דתן ואבירם הרשעים גרמו, שמעתה מה שבני ישראל אינם מותירים מן למחרת הוא מפני ידיעתם שהוא מתליע ומבאיש, ולא מפני האמונה והבטחון

ומבאר ה'משך חכמה' (פרשת בשלח), שאדרבה, דווקא משום זה יצא הקצף הנורא של משה רבינו על דתן ואבירם. דהנה לולי הרשעים הללו, היו בני ישראל מתחזקים בכל יום מחדש מתוך אמונה אמיתית בהשי"ת שימטיר להם מן חדש למחרת, ואך ורק בכח האמונה הזאת היו מתאפקים דבר יום ביומו שלא ללקט יותר משיעור יום אחד, למרות שהם רואים נגד עיניהם איך שנשאר הרבה מן בחוץ שהולך לאיבוד, בכל זאת היו מתחזקים לקחת רק כפי שיעור יום אחד, וגם מזה גופא לא היו משאירים שום פירור למחרת. והיה זה גורם תענוג ונחת רוח גדולה להשי"ת,

ב. דתן ואבירם עצמם נענשו על זה קשות במשך כל הארבעים שנה, כמו שרואים בפסוקים בפרשת בשלח, דהנה בתחילה כתיב פעמיים (שמות טז, טז, יח) **‘איש לפי אכלו’**, והיינו שכל אחד קיבל 'עומר לגולגולת'. אמנם לאחר שדתן ואבירם הותירו חלק מן העומר שקיבלו, עבור מחר, נקנסו מאז והלאה למשך כל הארבעים שנה, שתמיד לא ירד להם עומר שלם, רק דווקא כפי הכמות שאכלו אתמול מן העומר. וזהו מה שנאמר מיד לאחר החטא של דתן ואבירם (פסוק כא), **‘איש כפי אכלו’**, ולא נאמר עוד **‘איש לפי אכלו’**, כדי ללמדך, שמעתה והלאה קיבלו דתן ואבירם רק דווקא 'כפי' מה שאכלו באותו יום שהשאירו חלק מהעומר, ולא עומר שלם.

לראות את בניו אהוביו כובשים את יצרם האומר להם לאגור מזון לימים הבאים, והם עומדים בנסיון אך ורק בשביל האמונה שמאמינים ובוטחים בו בשלימות.^ג

מה שאין כן עתה לאחר שדתן ואבירם הותירו מן, וראו כולם שזה התליע והבאיש, מעתה אין כבר שום שבח לבני ישראל על מה שאינם לוקטים יותר משיעור יום אחד, ועל מה שאינם משאירים מן המזן כלום ליום המחרת, כי מעתה הם כבר

יודעים שכך הוא המציאות, שאין מועיל כלום לקיטה מיותרת, והשארת מן למחר, מאחר שכל הנותר למחר מתליע ומבאיש. ונמצא שמעתה לא שייך בזה כלל ענין התגברות היצר, וענין התחזקות גדולה שאין כמותה באמונה ובטחון. ועל כך יצא קצפו של משה רבינו, על מה שדתן ואבירם ברוב אווילותם הפסידו את השבח הגדול שהיה לבני ישראל עד עתה, מהתאפקותם ללקוט יותר ולהשאיר למחר. עכ"ד.^ד

ג. מסופר על מרן הגרי"ז מבריסק זצוק"ל, שהיה מקפיד מאד כל ימיו, שלא להותיר שום כסף ומזון ליום המחרת בכל המצבים כולם, כדי לסמוך ולבטוח באמונה ובטחון גמור בהשי"ת לבדו הזן ומפרנס אותנו בכל יום ויום. ואפילו בעת שהותו בוורשא בשבועות הראשונים לפרוץ מלחמת העולם השנייה, כאשר כל העיר וורשא הייתה נתונה במצור, ואף מצרכי המזון הבסיסיים ביותר לא היו בה בנמצא, בכל זאת נהג מרן הרב מבריסק זצוק"ל לאכול מידי יום די צרכו, ולא חסך וקימץ במאכלו כלל מתוך דאגה לעתיד, ולא התחשב כלל במחסור החמור ובחוסר הוודאות אם למחר יעלה בידו להשיג פת לחם. רק סמוך ובטוח היה שיזמין לו הקב"ה דבר יום ביומו די מחסורו אשר יחסר לו. והזכיר את דברי הגמרא בסוטה (מח:), 'רבי אליעזר הגדול אומר, כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר, הרי זה מקטני אמנה.'

רק פעם אחת בתקופה זו חש חובה לקמץ ממאכלו, על מנת להותיר כזית לחם ליום המחרת. היה זה אור לט' תשרי, אשר למחרתו הוא ערב יום הכיפורים, אשר בו ביום יש מצוות עשה לאכול ולשתות, בזאת הפעם חשב, שבמקום קיום מצוות עשה דאורייתא, אין לסמוך על בטחון כזה שהוא "כמעט נס", ומן הדין הוא מחויב לדאוג להשאיר קצת ממאכלו, כדי להשאיר לו כזית לחם על מנת לקיים בזה המצוות עשה דאורייתא של אכילה ביום התשיעי. אמנם לגודל הפלא, בלילה ההוא הגיע חתולה ואכלה את כל הפת שהשאיר לו מרן זצוק"ל למחרת, בבחינת 'ירום תולעים ויבאש'. כאשר ראה זאת מרן זצוק"ל בבוקר, אמר, שהוא אות מובהק מן השמים שלא היה לו לנהוג כן, רק אפילו ביום זה היה עליו להימנע מלשמור פת בסלו למחר, כי 'מצוות הבטחון' נוהג אפילו כשזה נוגע לקיום מצוות עשה דאורייתא...

ד. וכך לשון המשך חכמה: 'ויקצוף עליהם משה'. פירוש, שבאמת היה בזה בטחון נפלא ונסיון תמידי, כי המה בארץ לא זרועה ומונח מן והולך לאיבוד, והמה לא ילקטון רק הנצרך לאותו יום, וזה נסיון תמידי בכל יום! אבל כאשר הותירו וירום תולעים ויבאש, ואם כן הוא ללא תעליות, כי אם ילקוטו מה יהיה, הלא ירום תולעים ויבאש? ובטל הנסיון והתקיים רצון השם האמיתי, ולכך קצף עליהם משה, עכ"ל.

על ידי ירידת המן בכל יום מחדש היו בני ישראל מוכרחים לקבל פני אביהם שבשמים מדי יום ביומו

**ההרגשה בלילה שאין לנו כלל
לחם ומזון לאכול למחר, הוא
עינוי ויסורים ורעבון**

ועל פי מה שנתבאר יובן שפיר, כי אין הכי נמי בכל יום בבוקר נעשה הנס מחדש, וירד להם מן רוחני מן השמים בריווח עבור כל בני המשפחה. אך העינוי והרעבון והיסורים היה, מה שהלכו לישן בכל לילה מתוך תחושה נוראה, שביתם ריקן מכל וכל, אין להם שום מוצא ודרך איך להשיג בעצמם טיפת אוכל ומזון להם ולבניהם ולמשפחתם למחר בבוקר.

ואין לך עינוי ויסורים גדולים יותר מזה, ללכת לישון מתוך ידיעה גמורה כזאת, שאין לו שום מזון ופרנסה ליום המחרת, לא עבורו ולא עבור כל אנשי ביתו. וזה גופא גרם להם לרעבון, כי הגם שכבר אכלו היום לחם חוקם בריווח, אך עצם הידיעה הזאת שעוד כמה שעות כבר מאיר היום, ועדיין אין להם כלל לחם ומזון, דבר זה מרעיב את האדם, ומרגיש עצמו כאדם רעב שאינו מוצא מה לאכול.

ועתה יובן שפיר הפסוקים בפרשתן שהבאנו בראש המאמר (דברים ח, ב-ה): 'וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלקיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך התשמר מצותיו אם לא. ויענך וירעיבך ויאכילך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה. וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מייסרך'.

ודקדקנו, מה היה העינוי והרעבון והיסורים של בני ישראל במדבר, הרי מבואר בפסוקים האלו גופא, הטובות הנפלאות שהיו להם במדבר, שלא חסר להם כלום, לא מזון לאכול ולא בגד ללבוש, והיו מוקפים בענני הכבוד ולא הרגישו כלל שהם נוסעים.

וכל זה היה טובה גדולה ועצומה לבני ישראל, כמו שנתבאר בארוכה, כדי שבכך יתרגלו מאליהם לסמוך ולבטוח אך ורק בהשי"ת לבדו, שהוא ימציא להם מזון ופרנסה גם ביום המחרת, עבורם ועבור כל השישים רבוא אנשים הנמצאים איתם יחד במדבר שממה הזאת.

'שמלתך לא בלתה מעליך'

אמנם עדיין קשה לפי זה, איך מגיע כאן כלל הפסוק, **'שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה'**. הרי דבר זה הוא בוודאי רק דבר המביא לידי מנוחה ושלווה שאין כמותה, שאין שום צורך לדאוג כלל על ענין 'בגד ללבוש', כי יש לכל אחד ואחד בגד אחד שגדל ביחד עמו, וענני הכבוד מכבסים ומגהצים את הבגד, היש לך מנוחת השקט ובטח יותר מזה. ואם כן איך מגיע פסוק זה לכאן, בענין העינוי והרעבון והיסורים שהיה לבני ישראל במדבר.

ומבאר מרן החתם סופר זצוק"ל, שפסוק זה בא ללמדינו ולהוכיח לנו, שאכן כל ענין ירידת המן היה אך ורק כדי להרגיל את בני ישראל, לידי אמונה ובטחון בהשי"ת לבדו המספיק להם מזון ופרנסה דבר יום ביומו. דהנה באמת היה יתכן לחשוב, שמה שהוריד השי"ת לבני ישראל

מן במדבר, היה פשוט מפני סיבה טכנית כביכול, כי היות שהשי"ת גזר עליהם להיות במדבר ארבעים שנה, והמציאות הוא שבמדבר אין שום מאכלים ומזונות כלל וכלל, לכן כביכול היה הדבר בהכרחי שהשי"ת יספיק להם במדבר סוג מזון אחר, שהוא מן, כדי שפשוט לא יגוועו שם ברעב. ואם כן מנין לנו לומר כלל כל מה שנתבאר עד כאן, שירידת המן במדבר היה כדי להרגיל את בני ישראל לאמונה ובטחון, כהכנה דרבה לקראת היכנסם לארץ ישראל.

ועל זה גופא כתוב כאן בדווקא גם פסוק זה, **'שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה'**. כדי ללמדנו שלעולם לא היה שום צורך בהורדת מן רוחני מן השמים, על מנת שבני ישראל לא יגוועו ברעב במשך ארבעים שנה במדבר. כי כשם שהשי"ת עשה נס גדול זה, ששמלה ובגד אחד יחזיק מעמד במשך ארבעים שנה רצופים, ויהיה גדל ביחד עם האדם. וכמו שנתן כוח ברגליהם של כל בני ישראל, ש'**לא בצקה**', והיינו שלא נפחה כ'בצק' כדרך הולכי יחף שרגליהם נפוחות (רש"י).

ממש כך היה הקב"ה יכול לעשות עוד נס כזה לבני ישראל, שלא ירעבו כלל ללחם במשך כל הארבעים שנה. או היה הקב"ה יכול להכניס כוח

'שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולן מתים ברעב'

ובאמת כבר מבואר כל זה בגמרא (יומא עו.): 'שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי, מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה. אמר להם, אמשול לכם משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שיש לו בן אחד. פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה, ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה. עמד ופסק מזונותיו בכל יום, והיה מקביל פני אביו כל יום. אף ישראל, מי שיש לו ארבעה וחמשה בנים היה דואג ואומר, שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולן מתים ברעב, נמצאו כולן מכוונים את לבם לאביהן שבשמים'.

ומבואר בזה להדיא, שהטעם שירד מן מחדש בכל בוקר ובוקר היה, כדי שבכל לילה יהיו דואגים מחדש ואומרים, 'שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולן מתים ברעב'. וממילא יהיו מוכרחים להתרגל לכוון את לבם לאביהן שבשמים, שרק הוא לבדו יספיק להם גם מחר כל מזונותיהם.

'כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מיסרך'

וזהו מה שהפסוק מסיים (דברים ח, ה), 'וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר

בחררה שהוציאו ממצרים, שהחררה הזה גופא יספיק להם במשך כל הארבעים שנה.

בדווקא הוריד השי"ת מן לישראל בכל בוקר מחדש, כדי שיהיו מוכרחים לצפות ולקוות להשי"ת שיספיק להם מזונותיהם

אמנם השי"ת לא עשה כל זאת, רק בענין המאכלים עשה להם סוג נס אחר לגמרי, שהוריד להם מן רוחני מן השמים. וזה מוכיח לנו, שכל תכלית ירידת המן היה אך ורק כדי להרגיל את בני ישראל לאמונה ובטחון כהכנה דרבה לקראת כניסתם לארץ ישראל. ולכן הוריד להם בדווקא מן רוחני מן השמים, כדי שבעל כרחם יהיו רעבים ומצפים ודואגים כל לילה ולילה, שגם מחר ירד עבורם מן, כדרך הבן המצפה על שולחן אביו, וכך יתרגלו לסמוך ולבטוח בהשי"ת לבדו, שיספיק להם מדי יום ביומו כל מזונותיהם ומחסורם.

מה שאין כן אם היו ניזונים במשך כל הארבעים שנה, מאותו חררה שהוציאו ממצרים, או אם לא היו באים לידי רעבון כלל במשך כל הארבעים שנה, לא היו באים כלל לידי אמונה ובטחון זו, כי אז הרי לא היה להם שום רעבון ועינוי ויסורים.

כך 'כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מיסרך', כלומר, מטעם זה גופא גם כן לא הוריד השי"ת את המן פעם אחת בשנה עבור כל השנה, כדי לייסר את בני ישראל, שיהיו מוכרחים כביכול להקביל פני אביהם שבשמים כל יום ויום, מתוך ציפייה ובטחון באביהם שבשמים שיספיק להם צרכיהם גם ליום המחרת.

איש את בנו ה' אלקיך מיסרך. והוא כעין המשל המבואר בגמרא, שהאבא שפוסק מזונותיו לבנו למשך כל השנה, אין הבן בא להקביל פני אביו רק פעם אחת בשנה. ולכן מייסר אותו אביו, ואינו נותן לו בפעם אחת מזונותיו לכל השנה, רק כל יום ויום נותן לו כדי צרכו באותו יום, כדי שכל יהיה מוכרח הבן להקביל כל יום מחדש את פני אביו.

תכלית התפילה בכל יום - כדי לכוון לבנו לאבינו שבשמים ולבקש ממנו פרנסה ומזונות דבר יום ביומו

בעצם זהו כל עיקר הכוונה והתכלית של כל התפילה, שכשם שהיה בעת ירידת המן, שהיות והמן ירד בכל יום בפני עצמו, הרגישו כל יום, שנצרכים לעמוד בפני המלך, ולבקש מלפניו שיוריד גם היום מן, ולא נמות ברעב.

כך על דרך זה צריכים לכוון בכל הדורות באמירת פסוק 'פותח את ידך', להאמין שהשי"ת הוא הנותן לנו פרנסתנו בכל יום, ולכן אנו נצרכים בכל יום לעמוד בפני המלך, ולבקש מאיתו פרנסה כדי שלא נמות ח"ו. ולכן, מי שלא כיון בפסוק זה של 'פותח את ידך', צריך לחזור ולאומרו,

וכל הענין הזה נוגע בכל הדורות כולם. כי באמת זהו כל ענין התפילה, שהאדם יקבל פני אביו בשמים כל יום ויום שלש פעמים, ערב ובוקר וצהרים, בשחרית מנחה וערבית, וירגיש כל פעם שהוא עומד בפני השי"ת, ומתפלל לפניו על כל מה שצריך באותו השעה, כבן המבקש כל צרכיו לפני אביו.

הטעם שמי שלא כיוון בפסוק 'פותח את ידך' צריך לחזור ולאומרו

ועפי"ז יובן הא דנפסק בשולחן ערוך (סימן נא ס"ז), שצריך לכוין בפסוק 'פותח את ידך' (תהילים קמה, טז), ואם לא כוון, צריך לחזור ולאומרו פעם אחרת. כי

תפילה ותפילה, ועל ידי אמירת הפסוק 'פותח את ידך'.

אין כאן 'ויענך וירעיבך' רק יש כאן מתנה ושכר גדול

וזהו חיזוק גדול לכל אחד מישראל, כאשר מרגיש חלילה לפעמים בחינת 'ויענך וירעיבך', הוא מעונה ומיוסר ביסורים מרוב דאגותיו וטירדותיו בענין פרנסתו והשגת לחמו. ידע נאמנה שבאמת אין זה כלל יסורים ועונש, אדרבה, זהו שכר ומתנה גדולה עבורו, כדי שכך יהיה מוכרח לכוון לבו לאביו שבשמים בכל שעה ושעה, ולא יסתובב ח"ו בעולם חופשי בשכחה גמורה מהשי"ת הזן ומפרנס לכל באי עולם, רק בעל כרחו יהיה מוכרח לקבל פני אביו שבשמים, ויתפלל ויבקש ממנו שיתן לו כל מחסורו, כבן המתחטא בפני אביו.

ה' אלקיך עמך - לא חסרת דבר

אמנם החכם עיניו בראשו, ואפילו כאשר יש לו כל מחסורו ופרנסתו בריוח גדול, גם אז אינו מסיח דעתו מהשי"ת. רק גם אז הוא מקבל תמיד פני אביו שבשמים, ונותן הודאה על העבר ומבקש על העתיד. וכך יוכל לזכות תמיד לידי שפע גדול במזונות ופרנסה, מאחר שהוא מגלה שגם אז הוא מרגיש תמיד שהוא תלוי לגמרי רק

מאחר שלא השיג עדיין כלל כל מטרות התפילה, לעמוד לפני המלך ולבקש מלפניו פרנסת אותו היום.

ה'עונש' שקיבל הנחש במה שמזונותיו מצויים לו תמיד ממש

ועפי"ז מובן הא דאיתא בגמרא (יומא עה.): 'אמר רבי יוסי, בוא וראה, שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם, מקניט את חברו, יורד עמו לחייו. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, קלל את הנחש, עולה לגג מזונותיו עמו, יורד למטה מזונותיו עמו, כדכתיב (ישעיה סה, כה), 'ונחש עפר לחמו'.

ולכאורה קשה, וכי זהו 'עונש', הלוא אין לך שכר גדול מזה, שאין לו לנחש שום דאגות פרנסה, רק תמיד מזונותיו מצויין עמו בשפע גדול, ואיך יתכן זה, וכי חוטא נשכר ח"ו. וביארו **צדיקים**, שבאמת זהו העונש הכי גדול שיש, שהשי"ת השפיע לו פרנסה פעם אחת לכל הדורות כולם, ונמצא, שאין מין הנחש צריך לעמוד שום פעם לפני המלך, ולבקש ממנו פרנסה, ואין לך ריחוק מהשי"ת גדול מזה.

ומידה טובה מרובה, אצל ירידת המן היה ממש להיפך, שירד דוקא בכל יום מן מחדש, כדי שבני ישראל יזכו לקירבת ה' מדי יום ביומו. וכעין זה אנו זוכים שלש פעמים בכל יום בכל

בהרחבה גדולה, ונזכה להשיג אמונה ובטחון אמיתי בהשי"ת, ולקבל תמיד פני אבינו שבשמים, ולהתפלל תמיד לפניו תוך כדי הרגשה אמיתית 'כעומד לפני המלך', וכבן המתחטא לפני אביו, ובשכר זאת ישפיע עלינו השי"ת השפעות מרובות ברוחניות ובגשמיות עד בלי די, אמן.

בהשי"ת לבדו, אשר הוא השפיע לו כל זה, והוא מבקש מלפניו בכל יום ויום, שימשיך להשפיע לו כל זאת ובמידה טובה מרובה.

וזהו מה שנאמר (דברים ב, ז), **"ה' אלקיך עמך לא חסרת דבר"**, פירוש, כאשר האדם זוכה תמיד בכל המצבים ש'ה' אלקיך עמך', הוא חי כביכול עם השי"ת

תמיד אפילו כשיש לו כל טוב וטוב בלי שום מחסור, עי"ז הוא זוכה **'לא חסרת דבר'**, שלא יחסר לו מזון ופרנסה כל ימי חייו. כי אין שום ענין להחסיר לו מזונו כדי לעוררו לקבל פני אביו שבשמים, ולבקש מלפניו על לחמו ופרנסתו, מאחר שבין כך הוא מקבל תמיד פניו אביו בשמים ומודה לו על העבר ומבקש לפניו על העתיד.

יעזור השי"ת, שנזכה כולנו לפרנסה מרובה מן השמים

סט 'בנין יעקב' על יורה דעה שכבש ב"ה את עולם הכוללים
עכשיו חדש !!! 4 כרכים על הלכות מליחה

ספר
בנין יעקב
על שו"ע יורה דעה
ובו ביאורים נפלאים
על סדר השו"ע ונושאי כליו
ובפרט על דברי הפמ"ג

מליחה
סימן ס"ט

מליחה
סימן ע' חלק א

מליחה
סימן ע' חלק ב

מליחה
סימנים ע"א - ע"ה

בשר בחלב

תערובות
סימנים צ"ה - ק"ד

תערובות
סימנים ק"ה - ק"ט

תערובות
סימנים ק"י - קי"א

ניתן להשיג בחנויות הספרים המובחרות
המפצה ראשית מרבז הספרים בהנהלת הרב יצחק פרידמן 03-6194114